

Månstorps gavlar

Sven Rosborn

Detta häfte om Månstorps gavlar är samman-
ställt av Sven Rosborn, Malmö 2013.

En borgs historia

Månstorp gavlar ligger i dag som en mäktig ruin på Söderslätt, omgiven av grönskande fält och betesmarker. Borgruinen är i svårt förfall och besökare varnas att beträda området. Borgen har under 1900-talet genomgått två stora renoveringar. Första gången under slutet av 1930-talet, andra gången under slutet av 1970-talet. Trots detta är förfallet minst sagt beklämmande.

Borgens historia som den beskrivs i publicerat material är följande. Eske Bille ärvde Månstorp året 1530 efter sin svärmor Anna Rud vars make Henric Krummedige avlidit redan året 1513. År 1540 sker byggnadsarbeten på Månstorp. Eske Bille hade sänt två inspektörer till platsen för att övervaka byggeriet. I ett brev omtalas att det går väl med byggningen och murandet men att det blir ett långvarigt arbete som inte kan bli färdigt så hastigt som man önskar. Önskemål finns också att Eske Bille själv ska komma till platsen och instruera byggledningen. I ett annat brev från samma tid omtalas att man hunnit 1½ aln högt på murarna, gjort kloakledningarna under vallen färdiga och håller på med ena kassematten.

Brevskrivaren fortsätter:

”Men inden ath thee saa høgt paa muren komme, ath thee døre tiill samme hemelig gang aff setthes schulle, forhober thee oc jeg, ati met Guds hielp selfffuer tilstedhe komme oc then oc anden wnderuissning ytthermere komme selfff gjøre them etc. Voldmesterenn brugher seg och fasth, men hand schall fattiis jord; ther er eth merceliget arbethe begyndth, thy er storlig aff nøødt,

ati willde meth thet første mwuligt werrae kunde giffue eder hiem, ellers thet er at befrycthe, ati tagge ther end offuermode stoor skade offuer.”

Det noteras också att *”thee hemmelige tillgang aff førsthe begynthe nedree paa fundamentet myth paa voldenn”*. (1)

I brevet får vi också namnet på byggmästaren, Anders Mestermænd. I andra brev nämns hur grävningsarbetet utackorderats till olika arbetare, hur blymästare, snickare etc. arbetar m.m. Det omtalas också en tegelugn på platsen för produktion av den nödvändiga murstenen till bygget.

Från året 1547 berättas att blymästaren har gjort sitt arbete färdigt och är betald, att Jon murmester är färdig med tegeltaket och att Thomas gravare är färdig med det sista partiet av vallgraven så att vattnet kan släppas på. Det omtalas också att man håller på med de sista finsnickerierna inne i borgen:

”Item om malleren moij (dvs. må I) vide, at hand haffuer fforbeyrett then hiorte vige, som kongen gaff edher, saa at thet er nw met XXV tacker, oc the andre aere oc fforbeijrett met the aller flaeste endher ther kand vaere paa, oc aere the rijnshorn opsaeette epther edhers befaling oc icke tilfaeste, saa mand kand taget hem aff igen.

Oc skorstene haffuer hand wdstinged the smaa dyr oc saett ett stortt dyr j staeden igen paa hwer.”

”Item om sneckeren moij vide, at hand haffuer giortt karnepene raede oc skrijn oc edhers kijste oc foorid then met then cypresse kijste, oc haffuer

Månstorps gavlar sedd från nordost.

hand aff then cypress igen, saa athii ffaa fforid end en kijste met.

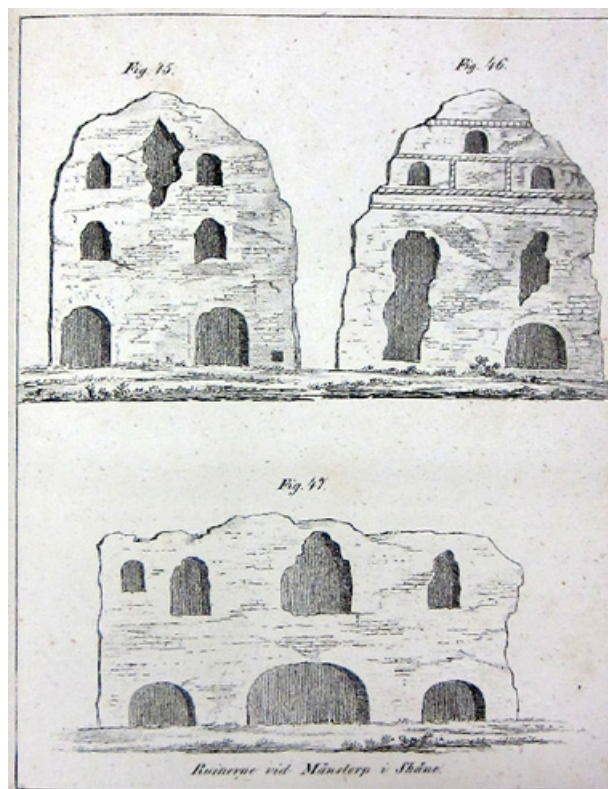
Item nw arbeydher hand paa the valske baecken oc knapen till panilled, oc haffuer hand giort V hiorthen howid." (2)

Från åren 1676 och 1688 finns beskrivningar av Månstorp vari omtalas "Manngården, som är medh Wall och en graf omringat." (3) Martin Weibull publicerade år 1872 uppgifter om Månstorp från året 1676 som han hittat under sina arkivstudier. Här berättar han följande:

"Månstorp beskrives 1676 såsom beläget i en ort, full af moras, omgifvet af en 30 fot hög och 24 fot bred vall med en graf om 48 fots bredd och 11 fots djup. Till gården ledde en brygga, som dock ej var vindbrygga, men som med lätthet kunde helt och hållet upprivas. Mogenstrups fasta hus var 72 fot långt och 48 fot bredt; dess murar voro 5 1/4 aln tjocka, af gråsten med tegelbeklädnad och reste sig upp ur vallen. Nederst hade det fasta hvalf och ofvanpå hvalfen boningsrum; deroftan fortsatte murarna om 5 alnars tjocklek. Fönstren begagnades, då det behöfdes, till kanongluggar. Byggnadens gafvar voro på vinden af samma tjocklek som öfriga murar, men öfversta delen af sidomurarne, som förenade dem, bestod endast af tunt korsvirke, hvaraf "Månstorps gafvars" nuvarande utseende förklaras. Mot sydost låg en höjd, från hvilken huset kunde beskjutas med kanoner, så att sidornas korsvirkesmurar med lätthet kunde ruineras och öfra delen af byggnaden göras oduglig.

Inom vallarna lågo tvenne hus af korsvirke, i hvilka besättningen beqvämt kunde bo. 100 till 150 man ansågos kunna hålla platsen om de egde tillräckliga kanoner.

Lador och stallbyggnader lågo utanför vallarne. Mogenstrup – Månstorp, en af Skånes fastaste adliga borgar, hade af Ove Thott blifvit överlåtet till danska kronan, som afstått det åt den svenska bland Bornholms vederlagsgods, och vid krigets utbrott 1676 var det förlänadt till riksamiralen f.d. generalgouvernören G. O. Stenbock. Det hade under detta krig svensk garnison och förstördes af danskarne 1678; ännu 1680 låg hela godset ocultiverat." (4)

Sjöborgs teckningar av Månstorps gavlar.

Äldre antikvariska beskrivningar

Den äldsta antikvariska beskrivningen och avritningen av ruinen Månstorps gavlar daterar sig till början av 1800-talet då professor Sjöborg medtog den i del tre av sin bok "Samlingar för Nordens Fornälskare". Han skriver följande:

"Af Ruiner får jag denna gång endast visa dem vid Månstorp, ett Kronosäterie i Oxie härad i Skåne. Detta fordna Herre-säte har varit med ganska breda och fasta murar kringbyggdt och omgifvit med vallar och grafvar. Fig 45 är södra gavlens utåt den nu varande gården, Fig. 46 norra gavlens utåt vallen, och har här i nedersta hålet varit en port, hvarefter man i sednare tider funnit järnstolpar och beslag. Fig. 47 är en af sidorne, nämligen den är öster. Murarne bestå af gråsten och äro de innan och utan beklädd med tegel. Nästan öfverallt i vallarne äro små rum och kassmatter, och uti ena vallen har man funnit en kanon af järn. Både midtuti borgen och i murarne hafva varit flere hvälfde rum och källrar. Det lilla nedersta fyrkantiga hålet vid Fig. 45 är öppningen af en murad ränna, som leder ner till ett litet hvälfdt fängelse, och säges, att man därigenom

Ruinen sedd inifrån mot den norra gaveln.

nedräckt mat till fångarne. Nära därvid, nederst i vallen är en liten murad, hvälfd gång en half aln hög, så att man kan krypa in i vallen till de däruti varande underjordiske rum. Här har således i nödens tid varit flera slags gömmställen, både för människor och förråd till försvar. Redan långt öfver 100 år hafva dessa ruiner stått i sin fasta, men hotande ställning, och vittnat om de forde på stället herrskande Possessionaters mackt.”(5)

Justus Olivier von Hauswolff (1766 – 1854) föddes på Kolleberga i Riseberga socken. Han fick majors avsked från Norra Skånska linjedragonregementet år 1802. I ett antal handskrivna volymer har han redovisat sina olika historiska efterforskningar under titeln ”Bidrag till Skånes Historia”. I andra delen redovisar han sina efterforskningar rörande Månstorp:

”Nr 92 Månstorp Krono-Säteri i Ingelstad socken, Oxie Härad, Malmöhus Län.

Månstorp, fordom Mogenstrup kalladt, har i äldre tider varit ett fort och betydligt Herresäte och tid efter annan ägts af de rikaste och förnämsta

slægter i landet. Att här fordom varit en ansenlig åbyggnad finner man af den ännu här varande Slots liknande ruinen, hvilken byggnad, ehuru den nära 200 år sakna tak, varit så grundfast uppförd, att 3ne rum under hvalfen ännu i senare tider begagnats till kjällare. En gammal inskription på en sten i muren, som man f.d. kunnat läsa, skall varit så lydande: ”Denne gaard er bygd for reda sølf og penge og ej for posse mad”. – Men i senare tider har man af denna inskrift endast kunnat se årtallet 1544.” (6)

År 1864 sammanställde Nils Gustaf Bruzelius sin handskrift ”Antiquarisk Beskrifning öfver Oxie Härad” som numera förvaras i Handskriftssamlingen på Lunds Universitetsbibliotek. Han beskriver fornlämningen på detta sätt:

”Inom denna socken (Östra Grevie) är f.d. Kungsgården, n.m. Öfverste bostället, Månstorp belägen, hvilken såsom den förut beskrifna grafstenen i Ingelstads kyrka öfver Heric Bilde til Mougstrup visar, ännu 1592 beboddes af famljen Bilde. Nu är slottet en fullkomlig ruin och var det redan 100 år före Sjöborgs tid. Denne för-

fattare lemnar en kort beskrifning om Månstorp i Samlingar för Nordens Fornälskare, 3 Tomen sid 161,2 samt planchen 18. Brunius, som omnämner i Skånes Konsthistoria en mängd ruiner af gamla slott och herrgårdar, har ej ett ord om detta herresäte.

Månstorp, eller Mougenstrup, har ursprungligen varit omgivet af tvenne grafvar och tvenne vallar, af hvilka den inre bestått af sten och grusblandad jord. I sydöstra hörnet af den inre vallen är den ganska betydliga hufudbyggnaden anlagd med källarevåningen på flera ställen under vallene. Månstorps ruin eller, som den af allmogen benämnes, "Månstorps gafla" synes fordom hafva haft två våningar utom källarevåningen, men består numera af en 60 alnar lång byggnad, hvaraf återstå sjelfva gaflarna (den norra bäst bibehållen), samt af långsidorna mellan – och källarevåningarna. Den öfversta våningen är efter hand nedfallen under de sista 20 åren. Källaren, som hufudsakligen är byggd af kullersten med kalk, har väggar af mera än 5 alnars tjocklek. I de öfre våningarna, hvilkas murar äro nära 5 alnar tjocka, har man murat ett eller flera lager med tegelstenar utanpå kullerstensmuren. Tegelstenarna hafa en längd af omkring 12 tum; tjockleken omvexla från 3½ till 4 tum. På långsidorna hafva tvenne större och tre mindre fönster varit anbringade i andra våningen, samt en stor hvalfformig öppning vid vardera sidan i källarevå-

ningen, förmodligen ledande till sidobyggnader, som nu äro försvunna.

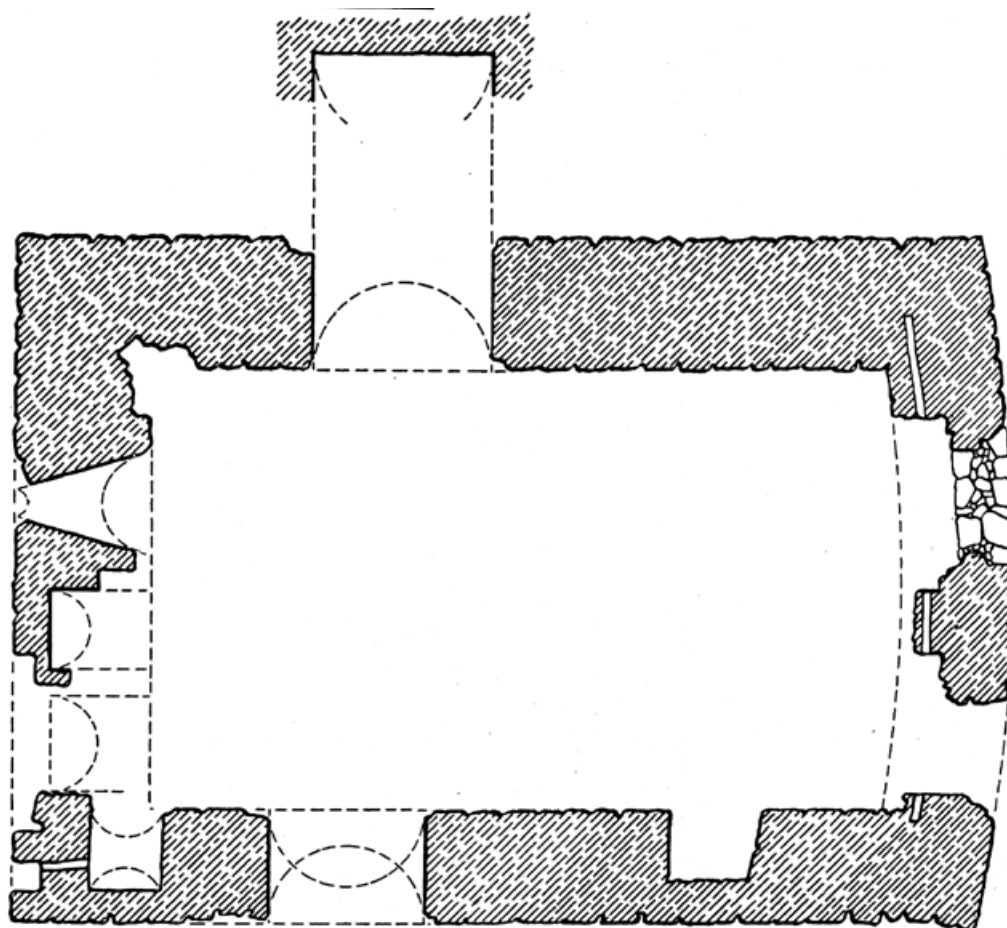
I båda gaflarna hafva i andra våningen två fönster funnits och i tredje två. I södra gafeln synes i källarevåningen tre hvalföppningar hafva varit anbragta, men i norra endast tvenne. Enligt Sjöborg kunde man omkring 1820 talet se flera rum och gångar i vallen, men numera kunna ej sådana upptäckas. Med varje år går denna vackra ruin allt mera sin förstörelse till mötes och stora stycken af murarne nedstörta understundom."(7)

August Hahr startade år 1914 ett forskningsprojekt under titeln "Skånska borgar". Fram till år 1922 detaljuppmättes ett antal borgar och olika forskare fick sammanställa beskrivningar till dessa. Det kom på Hans Wåhlins lott att arbeta med Månstorp. Det foto- och bildmaterial som då publicerades visar en svårt åtgången ruin utan de i sen tid delvis återuppförda tegelskalen. Hans Wåhlin konstaterar också att under skånska kriget åren 1676-1679: "Månstorp brann och har sedan dess legat som en ovårdad ruin, tidtals använd som stenbrott." (8)

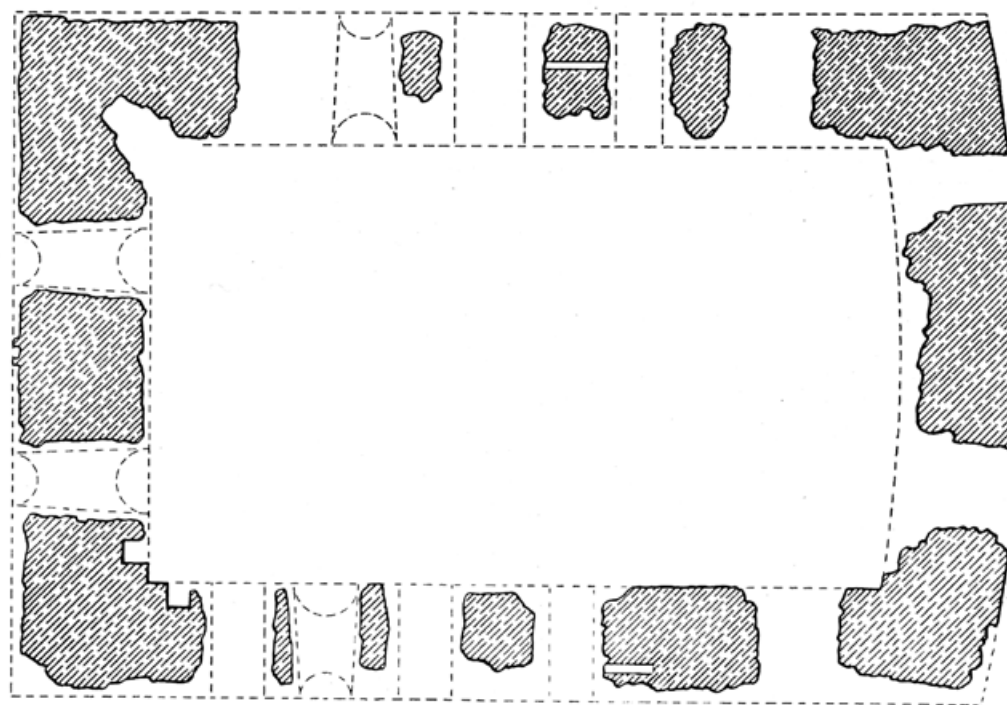
Lauritz Weibull kom dock att leverera en förödande kritik över det sätt som ett flertal i verket återgivna borgar publicerats på. Även Hans Wåhlin fick utstå en befogad kritik i bristen på källgranskning och felaktig fakta. Han hade bl.a.

Nils Gustaf Bruzelius teckning av borgruinen på 1860-talet samt detalj av samma vy i dag.

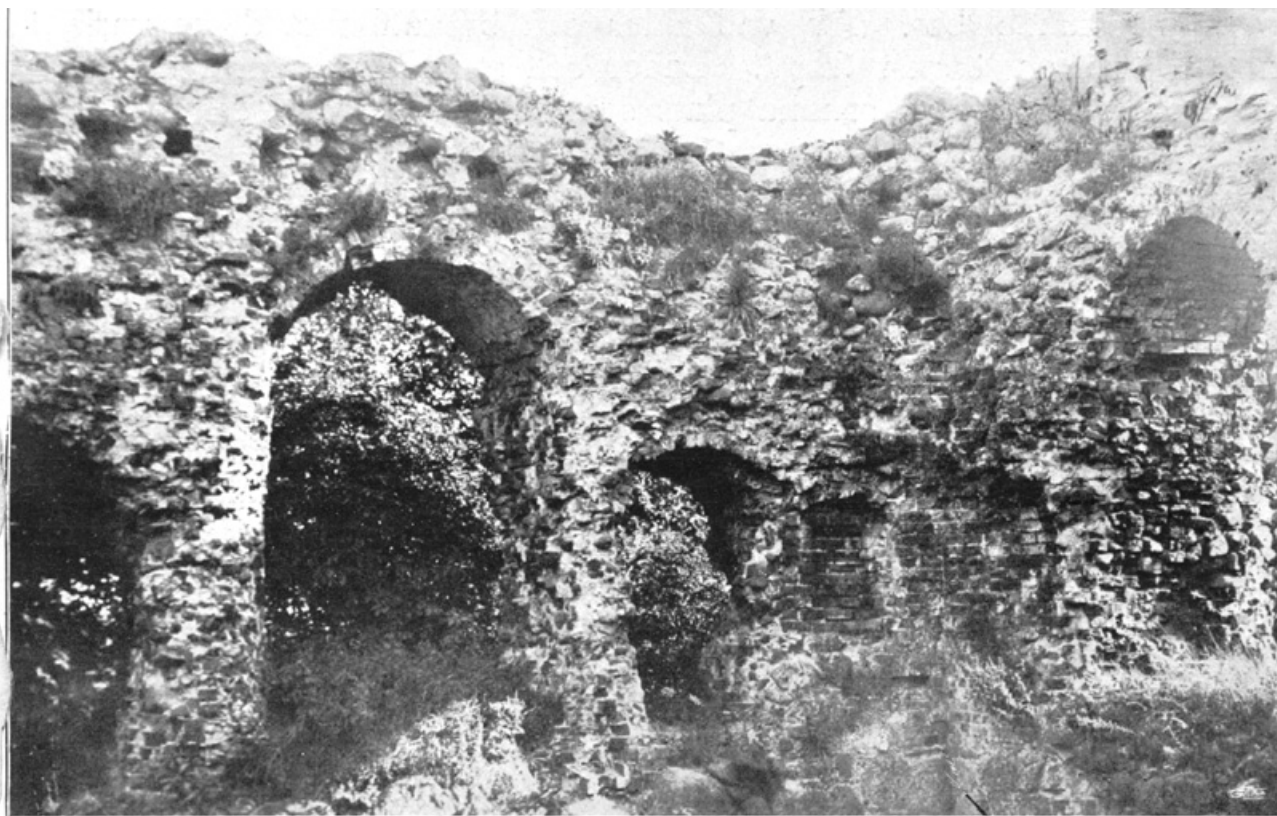

7. PLAN AV KÄLLARVÅNINGEN.

8. PLAN AV FÖRSTA VÅNINGEN.

August Hahrs och Hans Wählin's uppmätning av borgruinen 1916.

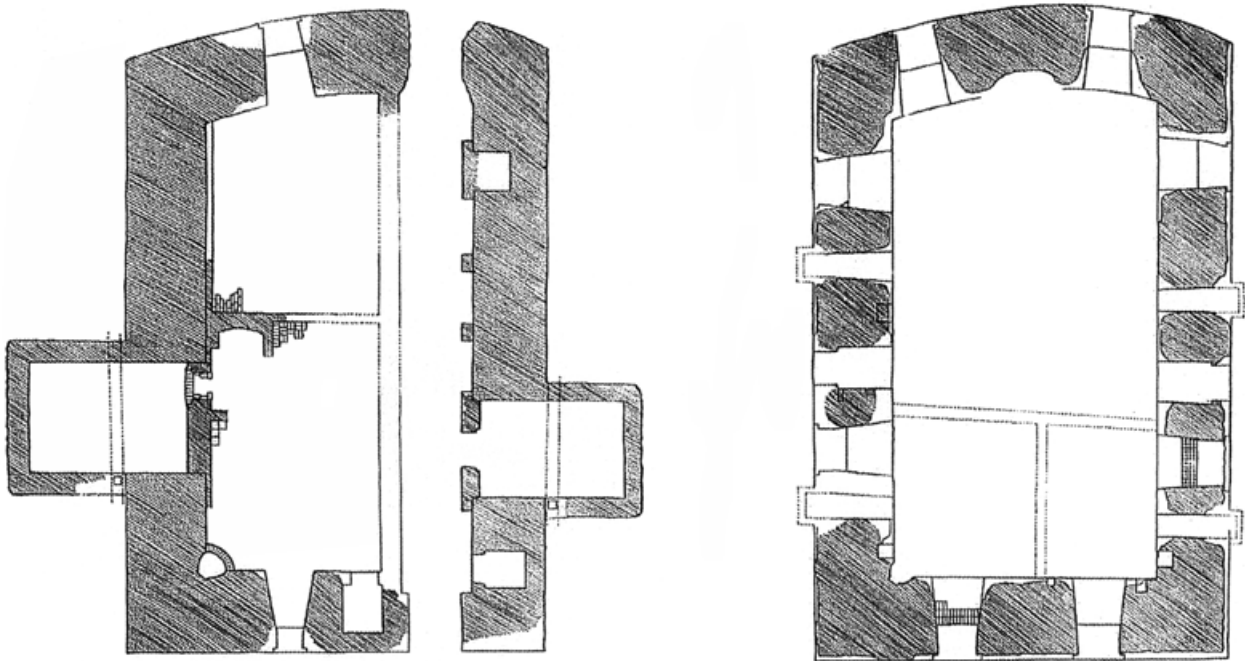
Insidan av borgruinens ovanvåning år 1916. Bomhålen efter takbjälkarna syns tydligt.

blandat ihop namnen och ägarna i den Hakska släkten. Att byggnaden, som Hans Wåhlin menat, skulle ha stått färdig strax efter år 1537 var dessutom en omöjlighet. Som bl.a. visats ovan, påbörjade Eske Bille sitt bygge först året 1540. Att Månstorps huvudbyggnad nedbränts under 1670-talets krig var också felaktigt. Det som brändes var ladugården utanför slottsholmen. År 1682 var slottsbyggnaden nämligen fortfarande så välbehållen att man vid en då hållen besiktning kunde konstatera att det fattades 22 tolfte bräder till loftet och 1600 söm. Byggnadens förfall sammanhörde i stället med att gården förvandlades från arrendegods till ryttmästareboställe. Åren 1694-1697 lät ryttmästare Isak von Linde uppbygga en korsvirkeslänga på slottsholmen på samma ställe där en av de tidigare varit belägen. Han fann det då *"nödigt och nyttigast att låta taga av detta stenhusets materialier, såvida som dugligt varit."* Lauritz Weibull konstaterar också att av i Landsarkivet i Lund bevarade husesyner framgår att bottenvåningen haft en gång på södra sidan och tre rum på norra, alla välvda. (9)

År 1932 publicerade Erik Lundberg från Riksantikvarieämbetet en artikel i Skånes hembygdsförbunds årsbok. Han konstaterade att portgången

genom huset *"har varit välvd med kryssvalv såsom bevarade rester av valvstöden angiva."* Erik Lundberg har i sin beskrivning nyttjat sig av en husesyn från år 1697. (10) I artikeln publiceras för första gången en detaljerad planritning över botten- och övervåning. Här ses bl.a. rester efter grundfundament i bottenvåningens förstuga. Eftersom ingen utgrävning ännu skett vid tidpunkten för artikelns publicerande måste dessa rester ha varit synliga ovan jord.

Vid första anblicken skulle man kunna tro att det varit frågan om en större spis i förstugans västra del. Detta är emellertid omöjligt eftersom en friliggande rökstock då skulle ha hamnat mitt i andra våningens utgång till vällen. Det måste därför ha varit frågan om rester efter en trappkonstruktion som från bottenvåningens förstuga lett upp till andra våningen. Visserligen menade Erik Lundberg att det inte funnits någon förbindelse mellan bottenvåningen och ovanvåningen. Entrén skulle i stället ha gjorts genom en friliggande trappa ute på vällen. Detta är en helt orimlig tanke, inte minst då vi här talar om mitten av 1500-talet och om en av Danmarks rikaste mäns bostad. Tanken baseras delvis på att forskarna ansåg att bottenvåningen var soldaternas hemvist

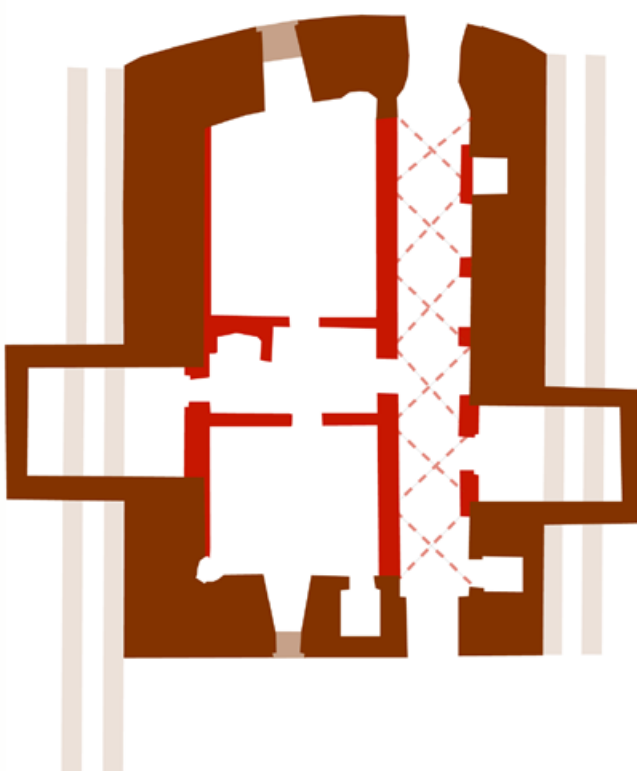
Erik Lundbergs publicerade uppmätning av Månstorp år 1932.

och att slottsherren därför inte ville beblanda sig med dessa. Samma uppfattning hade Erik Lundberg om Malmöhus slottsbyggnad, vilken han ansvarade för under dess restaurering på slutet av 1920-talet. Den stora källaren skulle här vara soldaternas logement. Det finns emellertid ingen historisk källa som omtalar ett sådant arrange-

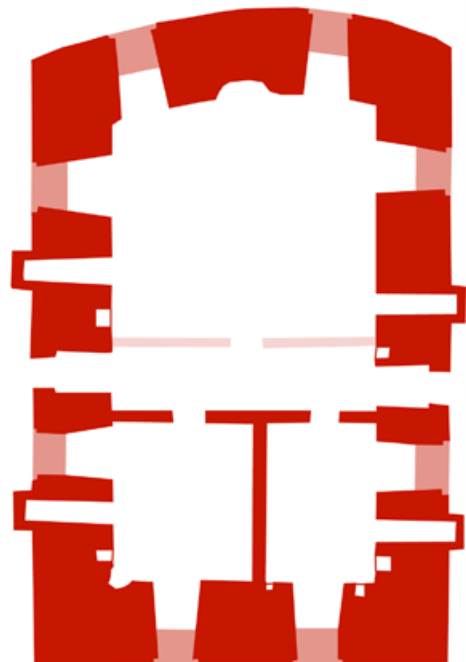
mang. Soldaterna har givetvis, liksom i fallet med Månstorp, bott i de enklare korsvirkeshus som funnits ute på borggården.

Istället följer Månstorps rumsdistribution, både vad det gäller bottenvåning såväl som ovanvåning, väl gängse bostadsform vid mitten av 1500-ta-

Bottenvåning

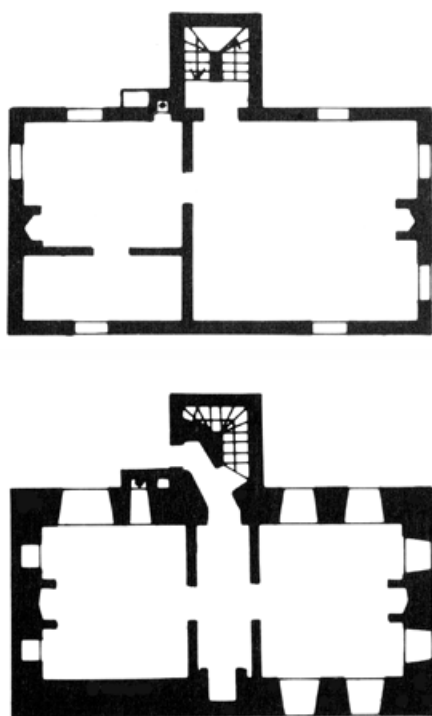
Övervåning

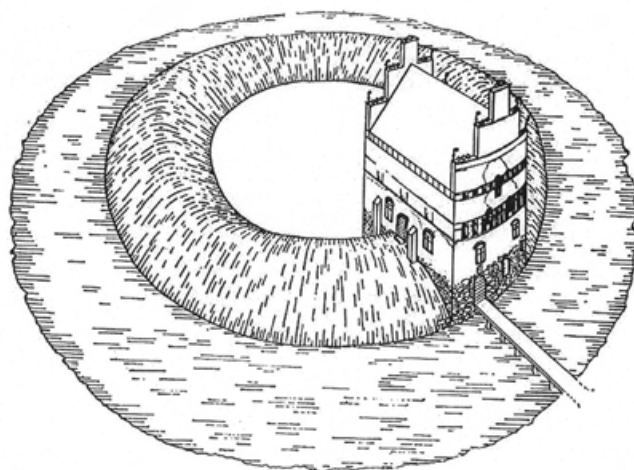
Sven Rosborns sammanställning av tillgängliga uppgifter år 2013.

let. Eske Bille hade ofta direkt insyn i flera av de kungliga slottsbyggena, så även på Malmöhus. Av hans brevväxling framgår att han var en mycket praktiskt lagd man som var van att bestämma även i frågor som rörde rena byggnadstekniska konstruktioner. Vad gäller Månstorp planlösning har man i bottenvåningen haft den s.k. parstugelösningen. Man har kommit in i en centralt belägen förstuga som på ömse sidor haft ett större rum. Från denna förstuga har man haft en förbindelse med ovanvåningen där rummen var arrangerade i den s.k. trerumslösningen. Man kommer upp i en större sal och på ena kortsidan finns sängkammaren med spis och privet samt invid denna en mindre kammare utan spis.

Som en av många jämförelser med andra byggnader från denna tid kan nämnas Kompanihuset i Malmö. Denna tegelbyggnad är från 1530-talet och har varit en s.k. sögningegård, dvs. en adelsmans privathus i Malmö. Författaren ledde restaureringen av byggnaden och kunde utifrån bevarade lämningar rekonstruera den ursprungliga planlösningen. (11) Planen stämmer helt med Månstorp med undantag från den genomgående portgången och att trappan till övervåningen från förstugan i Kompanihuset gått i ett utanpåliggande trapptorn. I ovanvåningen når trappan upp i den stora salen och från denna leder en dörr in

Sven Rosborns rekonstruktion av Kompanihuset i Malmös planlösning.

Nils Gösta Sandblads klassiska rekonstruktionsteckning av det ursprungliga Månstorp.

till en sovkmare med spis och privet och bredvid denna ligger en kall kammare. Jämförelser med andra större tegelbyggnader från 1500-talet i Malmö visar att just ovanvåningen varit själva bostadsdelen medan bottenvåningen utgjort den mera officiella delen av huset. Några soldater eller tjänare har det definitivt inte varit frågan om som huserat här nere. (12)

Vad det gäller Månstorp blev det Nils Gösta Sandblad som på plats kom att leda de utgrävningar och den omfattande restaurering som ruinen genomgick åren 1933-1935. Hans publicering av resultaten två år senare har alltsedan dess varit basen för den nutida bilden av Månstorps historia. Nedan ska dock författaren belysa Månstorp utifrån några detaljer som inte tidigare observerats.

Nya byggnadshistoriska aspekter

Vid tidigare studier av Månstorps gavlar har man helt fokuserat på själva byggnaden vilket i och för sig inte är speciellt anmärkningsvärt eftersom den är så särpräglad i förhållande till övrig skånsk/dansk borg- och slottsarkitektur från 1500-talet. Utifrån monumentet i sig har man rekonstruerat hela borgen som en cirkelrund vallanläggning med byggnaden som en bostads- och portdel inbyggd i denna vall. Så skrev t.ex. Sandblad: *"Sitt porttorn och sin vall har Eske Bille pressat in i cirkelns form. ... Att Eske Bille icke bryter mot geometriskt tänkt regelmässighet, när han ger husets gavel den buktning, som passaren fordrar."* Sandblad poängterar renässansens

stilideal dvs. det symmetriska tänkandet. Detta är givetvis helt rätt men desto märkligare blir det då att en av Danmarks rikaste och mäktigaste män skulle frånga dessa stilideal. För den av Sandblad åberopade symmetrin i byggnadens planform finns inte.

Det är anmärkningsvärt att så många byggnadshistoriker missat en så väsentlig detalj i byggnadens planform som att den norra fasadlinjen alls inte är gjord efter en passares båglinje. Denna bågform är i stället tydligt formad med en betydligt kraftigare krökning i fasadens nordöstra del jämfört med den nordvästra. Detta framgår planritningarna men fenomenet kan också på plats lätt iakttagas. Förklaringen till denna kraftiga avvikelse kommer därav att man tagit hänsyn till vallens sträckning. Sandblad är emellertid helt överbevisad om att vallen bildat en cirkelform:

"De rester av vallen, som bilder och kartor visa, ha i decennier eller sekler vansköts, trampats ner, plöjts upp och besåts, och man kan lätt få ett intryck av en något oregelbundet rundad plan, framtvingad på grund av terrängen och besläktad med fornborgarna, 1300-talets etappvis framvuxna byggnadskomplex eller 1500-tals fästen av Gripsholmstyp. Inom skånsk 1500-tals arkitektur äro emellertid sådana planformer okända."

Hela Sandblads resonemang utgår från det faktum att Månstorp är en renässansborg och därför måste allt vara symmetriskt även om vallens bevarade form både i verkligheten och på äldre kartor inte är det. Den av Sandblad uppgjorda rekonstruktionsteckningen av borgen år 1937 som en helt cirkelrund anläggning har fått stor genomslagskraft och förekommer nästan överallt i sammanhang där Månstorps historia omtalas. Författarens nu gjorda viktiga iakttagelse om asymmetri i byggnadens planform kullkastar emellertid helt Sandblads resonemang. Att vallen inte varit cirkelrund påpekade emellertid redan Hans Wåhlin år 1916. Han hade här tagit fasta på borgplatåns utseende på Falkmans karta från år 1841 och noterar att platån – eller holmen – var ”något utdragen mot öster”.

Efter upptäckten av byggnadens asymmetriska norra fasadlinje har författaren dels på plats, dels genom existerande äldre lantmäterikartor sökt fastställa det forna läget för vall och vallgrav.

Redan den äldsta bevarade planritningen över borgen visar en icke cirkelrund borgplatå. År 1708 uppgjorde lantmätaren E. Hesselgren en "*Geometrisk Charta Öfwer Östre Grefwie By*". På kartan är borgen återgiven med vall, vallgrav och byggnader. Själva stenhuset är inlagt utan tak

E. Hesselgrens karta över Månstorp år 1708.

och på borggården finns ytterligare två byggnader. Utanför vallgraven nordväst om borgen ligger långa ekonomibyggnader. Då uppmätningen avsåg hela Östra Greve by och dess vidsträckta ägor vågar man inte fästa alltför stor uppmärksamhet på detaljerna i själva borgens återgivning men det framgår dock tydligt att borgplatån inte var cirkelrund utan mer ellipsformad.

Mer detaljerad är då den karta som Ludvig B. Falkman år 1841 upprättade över *"Alla Ågorne till Kungsgården Månstorp"* och som Wåhlin också använt sig av. Själva borgen och borgplatån framträder här i detaljerad form. Till och med den östra kasse-matten i stenhuset är markerad. Vad man direkt slås av är att vallgraven och de partier av vällen som då fortfarande existerade ingalunda bildat ens en regelbunden ellipsform. I stället framstår valldragningen som i allra högsta grad mycket osymmetrisk med en kraftig krökning just i det hörn där stenhuset är beläget.

Med denna plansituation i åtanke besökte författaren hösten 2013 platsen för att studera de rester efter vällen och vallgraven som fortfarande är kvar. Med på besiktningen var gårdens arrendator Nils-Åke Højbert. Denne hade vuxit upp på gården då hans far innehaft det tidigare arrendet. Genom Nils-Åkes egna erfarenheter och upplevelser av platsen kunde olika intressanta detaljer fogas till gårdens historia.

Utifrån de fakta som på detta sätt vunnits om platsens topografi har den situationsplan kunnat skapas som visas på nästa sida. Själva borgplatån har avgränsats åt norr av en vall i en tämligen rak linje för att i nordvästra hörnet göra en relativt skarp krökning söderut. En liknande skarp krökning söderut av detta norra vallparti inträffar strax intill stenhusets östra hörn medan vällen verkar ha haft en mer rundad form i borgplatåns södra del.

Vallens oregelbundna form i sin nordöstra del överensstämmer helt med stenhusets osymmetriskt bågformade norrfasad. Förklaringen till denna asymmetri står alltså att fina i att man anpassat stenhusets gavel till vallens sträckning. Detta väcker givetvis genast frågan om inte vällen existerade redan innan stenhuset byggdes? Under renässansen torde det ha varit mycket märkligt att

först bygga en asymmetrisk byggnad och sedan uppföra en asymmetrisk vall och vallgravsanläggning utifrån denna.

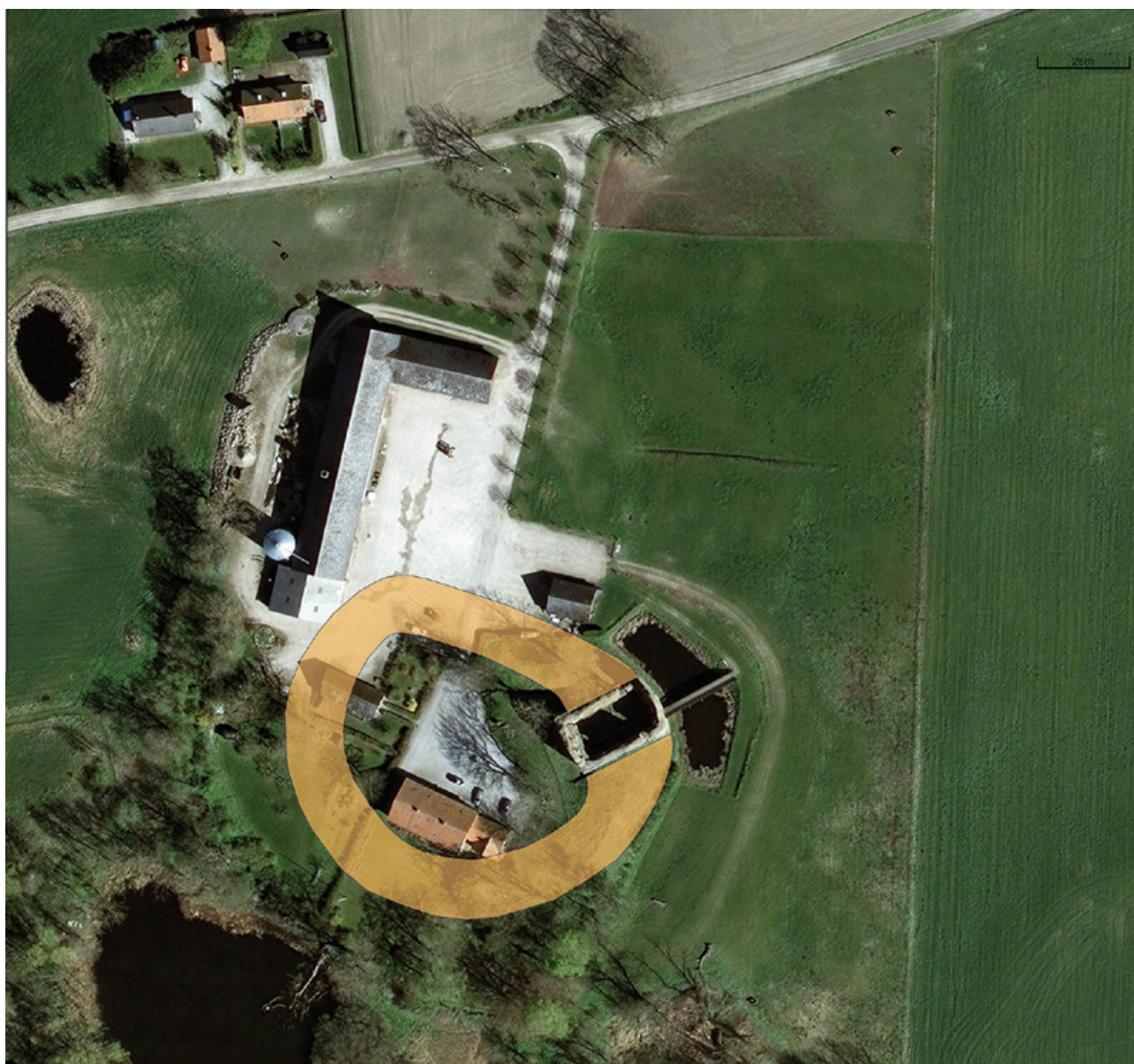
Även de äldsta kända uppgifterna om byggarbetena år 1540 kan tolkas som att vällen då redan existerade: *"thee hemmelige tillgang aff førsthe begynthe nedree paa fundamentet myth paa voldenn"*. Arbetet hade just påbörjats och man talar om att den utskjutande kasse-mattens fundament låg mitt på vällen. Om vällen vid denna tidpunkt inte existerade är ett sådant omtalande ologiskt.

För att förstå borgen/slottet måste vi emellertid se platsen i ett större geografiskt perspektiv. Av äldre forskare verkar det endast ha varit Wåhlin som släppt fokus från själva ruinen och blickat ut över landskapet:

"Om man emellertid kastar en blick på en i större skala utförd karta över trakten, lägger man genast märke till den oerhörda mängd av större och

Ludvig. B. Falkmans karta år 1841.

Sven Rosborns sammanställning av äldre kartuppgifter med nutida förhållande på platsen.

smärre vattensamlingar, som ligga spridda överallt i dalbottnarna. Ingen av dem är stor nog att kallas sjö, knappast någon mäter mer än hundra meter i längd, men deras talrikhet, de sumpiga ängar, som omgiva dem och som ofta sträcka sig från den ena fram till nästa, samt icke minst dalbottnarnas jämna nivellering visa tydligt, att, om också långa tider ha gått, sedan de bildade en stor gemensam sjö, så har likväl ett vattenstånd i dem, endast ett par fot högre än det nuvarande, varit tillräckligt för att icke kunna överskridas till fots och knappt till häst.”

Hundra år efter det att Wåhlin besökte platsen är samma terrängscenario fortfarande för handen. Själva borgplatån ligger i ett låglänt område med vattensjuk mark. Nils-Åke Højbert kunde t.ex. berätta att man planerat att uppföra några bygg-

nader en bit väster om den forna borgplatån men avstått från detta eftersom markförhållandena här var helt omöjliga att grundlägga ett hus på. Vilken terrängbild får man då om man med lantmäterikartornas hjälp förflyttar sig ytterligare bakåt i tiden? För att skapa en sådan helhetsbild av borgplatån och dess omgivningar i ett historiskt perspektiv har författaren sammanställt uppgifter från äldre lantmäterikartor. Förutom ovan omtalade, äldre lantmäterikartor har också använts ”Storskifteskartan över Östra Grevie by 1764”, ”Geometrisk avmätning av Västra Ingelstads socken 1708” och ”Geometrisk karta över Måns-*torps gård 1767*”. Resultatet visas på nästa sida.

På kartan har med mörkare färg angetts de områden som på lantmäterikartorna markerats som ängsmark eller öppen sjömark. I öster ses också

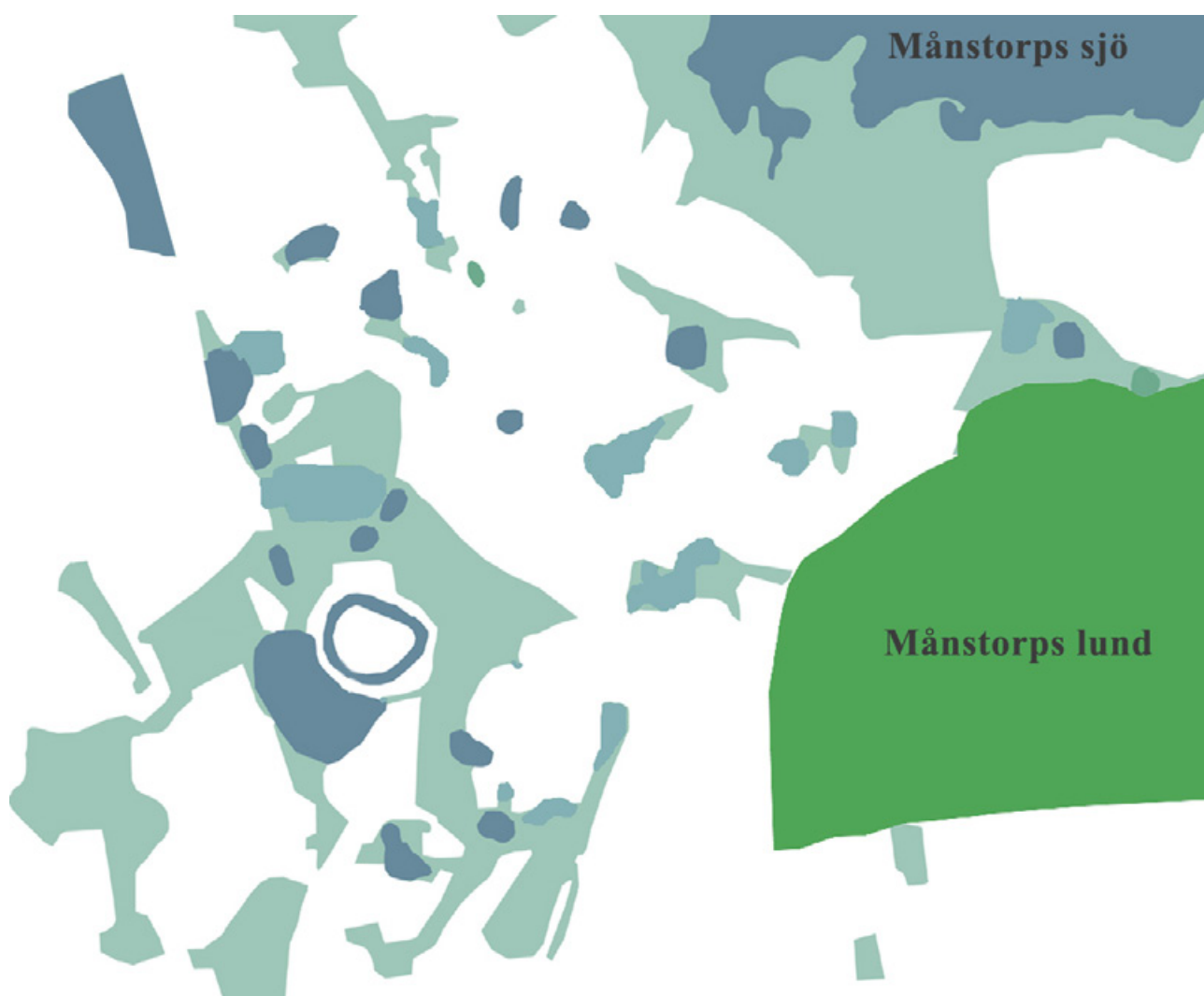
ett större skogsområde, Månstorps lund, som nedhöjgs under 1700-talet. Områdets terrängsituation framträder tydligt på kartan. Vallen har anlagts längst ut på en smal halvö eller förhöjd landtunga, helt omgiven av öppet vatten eller vattensjuk mark. Genom att gräva ett vattendike tvärs över näset har detta avskurits söderifrån. Samtidigt har man fördjupat sankmarkerna runt det yttersta näspartiet och av massorna kastat upp en försvarsvall som följt terrängens oregelbundna form.

Ett sådant här scenario tillhör definitivt inte 1500-talet och renässansen. Det svarar istället bättre med de s.k. "voldsteder" som finns runt omkring i det medeltida Danmark. Merparten av dessa oregelbundet formade anläggningar representerar 1100- och 1200-talen. Tyvärr har det inte gjorts några utgrävningar på borgplatån eller i den i senare tid utfyllda delen av vallgraven. Vi saknar således helt viktiga arkeologiska fakta. En

liten detalj kan dock ge en fingervisning om att här tidigt funnits en herremannabostad. Nils Gustaf Bruzelius berättar i sin ovan omtalade handskrift från år 1864 att: *"Man ha dels i vallarne dels i grafvarne funnit åtskilliga fornsaker såsom en jernkanon, sporrar, svärd etz af jern, samt en liten bronzhäst, förmodligen en vigt efter Holmbors åsigt. Den förvarades i Prosten J. Bruzelius samling och kom med den till Riks Museum."* (13)

Bruzelius har också i en teckning avbildat hästskulpturen och försett den med texten *"Funnen i vallgraven, 13/4 tum hög, från örat till svansändan 23/8 tum"*, se bilden tidigare. Bronshästen är sannolikt just en vågvikt och den har dateras till 11-1200-talen. Ett sådant föremål var knappast var mans egendom och den antyder att vall och vallgrav funnits redan vid denna tid.

Att platsen varit huvudgård för betydande adelsläkter i det dåtida Danmark före mitten av

Sven Rosborns sammanställning av ängs-, våt- och sjömarker utifrån äldre lantmäterikartor.

1500-talet visar med önskvärd tydlighet den förteckning över godsets ägare som man känner fram till det svenska övertagandet av Skåne år 1658. Justus Olivier von Hauswolff ger i sin ovan omtalade handskrift från förra hälften av 1800-talet en sammanställning över adelssläkterna på gården fram till det svenska övertagandet av Skåne år 1658:

(1) *Johannes Laugesen till Mogenstrup, vid år 1419. Om denna ätt har man ej vidare kännedom, än att den, enligt Lexicon over Adel-familier, förde i skölden en skråbjelke ifrån det högra till det vänstra vapen-hörnet.*

(2) *Henric Krummedige till Mogenstrup, Danmarks R:råd, Ridd: och Landsdomare i Skåne, ägde äfven Ellinge i Skåne och Vallen i Halland. Gift med Anna Rud, dotter af Jörgen Rud och frue Kirstin Rosenkrantz. Henric Krummedige afled på Månstorp 1513, hans Fru efterlefde honom länge. Begge äro de begrafne i Ingelstad kyrka. Han var son af Hartvig Ericsson Krummedige och Fru Karin Hak från Heckeberga.*

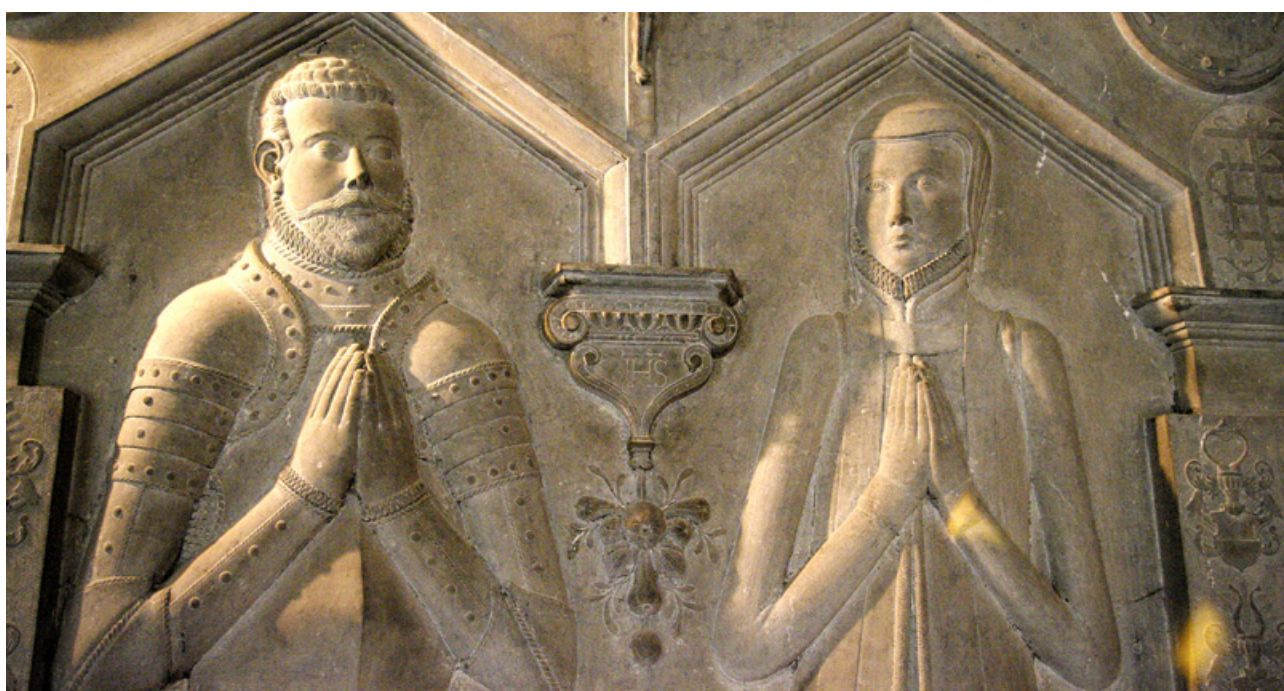
(3) *Eske Bille till Mogenstrup och Vallen, m.m. – Riddare, D.R.R. och Hofmästare, gift med Sophia, förbemälda Herr Henric Krummediges och Fru Anna Ruds dotter; genom hvilket gifte Herr Eske Bille bekom, utom de nämnde egendomarne Mogenstrup och Vallen, äfven Ellinge, der han*

och hans Fru och barn förekomma och om honom i synnerhet meddelas omständliga och hvarjehanda intressanta underrättelser. Han var son af Herr Peder Bille till Svanholm på Seland och Fru Anna Gyllenstjerna till Kversnäs. Herr Eske Bille var i sin tid en rik och mäktig Herre, som man äfven finner af hans på Mogenstrup Sancti Andreæ Apostels dag (d 30 Nov) upprättade vidlyftiga Testamente, året före hans död, som inträffade hastigt i Köpenhamn 1552 d 11 Febr.

Att Herr Eske Bille på Månstorp i sin tid låtit uppföra den här förut omnämnde byggnaden, som nu mera är en märkvärdig ruin, synes otvivelaktigt af det under anförde inskriften å den inmurade stenen varande årtalet 1544, som inträffade under hans ägotid.

(4) *Henric Bille till Mogenstrup, som han fick på sin lott efter sin Faders, Riks Hofmästaren Eske Billes död. Några år före sin 1574 inträffade död, köpte Henric Bille Brödda efter sin ogifta brors sons Hartwig Jörgensson Billes död. Henric Bille, gift med Christensa Ulfstand, hade med henne endast här efter följande sonen, som blef född efter Fadrens död. Fru Christensa var dotter af Holger Ulfstand och Helle Hack.*

(5) *Henric Henricsson Bille till Mogenstrup och Brödda, på hvilket senare ställe han ock förekommer. Han dog 1592 d. 4 Dec. på Brödda. – Var*

Gravstenen efter Henric Bille d.y och hans hustru Christens Wiffert i V:a Ingelstad kyrka.

gift med Christens Wiffert och hade med henne en son Eske Bille. Hon var dotter af Corfitz Wiffert och Anna Gyllenstjerna.

(6) Enkefru Christens Bille, född Wiffert, innehade och förestod under sitt enda barns, sonen Eske Billes omyndiga år, egendomarna Mogenstrup och Brödda, och hvilka egendomar äfven snart tillföll henne i arf, då denne hennes son i unga åren afled. Hon gifte sig sedan med:

(7) Breide Rantzau till Rantzausholm, född 1556, död 1618 d. 10 Jan o gift 3ne gånger: 1: 1579 med Sophia Rosenkrantz, död i barnsäng, dotter af Eric Rosenkrantz och Helwig Hardenberg, 2: med Karin Gjõe, dotter af Axel Gjõe och Elsa Lindemow och 3: med förutnämnda Enkefru Christensa Bille, född Wiffert, med hvilken han hade sonen Frans, som ärfde sina möderne egendomar och sålunda här efter förekommer. Breide rantzau var D.R.R., Riddare af Elephanten, Ståthållare i Köpenhamn och Länsman på Möen. Han var son af den rike och lärde Herr Henric Rantzau och Fru Christina von Halle.

(8) Frans Rantzau till Rantzausholm, blef efter sin återkomst från sina utrikes resor 1629 ståthållare i Köpenhamn och D.R.R., samt tre år därefter befördrad till Rikshofmästare, hvilke embete varit ledigt allt sedan 1601, då riks Hofmästaren Christopher Walkendorph dog.

Her Frans Rantzau var i synnerlig nåd hos Konung Christian IV, och var med Hans Majts tillåtelse förlofvad med Grefvinnan Anna Catharina, en Konungens Dotter med Grefvinnan Christina Munk.

Imedlertid inträffade den olyckshändelsen, att, då Riks Hofmästaren Herr Frans Rantzau, om aftonen d. 15 Nov 1632 gick ifrån Slottet, föll han i Slottsgrafven vid Rosenborg, och som ingen vid tillfället var tillstädes, kunde han ej frälsas. – Han berömmes mycket, var allmänt älskad och högaktad, sörjd och saknad, heter det, af Hofvet och hela nationen. Hans likfärd och begrafningen, som förrättades i St. Nicolai Kyrka i Köpenhamn, bevistades af Konungen med den Kongl Familien. Den unga Grefvinnan med hvilken Herr Rantzau var förlofvad, sörjde sig till döds inom året efter.

(9) Tage Ottosson Thott till Ericsholm, nu Trolleholm, född 1580 d. 27 Maj på Ericsholm, död på Börringe kloster 1658 d. 14 Febr. D.R.R. och Befallningsman på Börringe kloster.”

Månstorp känns således i bevarade källor från början av 1400-talet. Det finns ingen anledning att inte tro att borgens tillkomst ligger betydligt längre tillbaka än denna tidpunkt men i avsaknad av både skrivna källor och arkeologiska undersökningar får en närmare datering tyvärr anstå till en oviss framtid. En markradarundersökning av borgplatån borde emellertid vara en tämligen enkel metod att få en uppfattning om situationen. Även en sådan måste dock invänta sin tid.

Återstår då frågan som ingen tidigare ställt sig, nämligen om den nuvarande huvudbyggnaden endast innefattar ett byggnadsskede eller om det förevarit två – att Eske Bilde använt sig av delar av en äldre stenbyggnad. Ett sådant senare scenario skulle ju eventuellt kunna förklara en del märkligheter.

För det första konstaterandet att den norra gavelväggen är anpassat till vallens form och därför på ett mycket ologiskt sätt blivit asymmetrisk i sin planform. Om den nya huvudbyggnaden uppfördes på ”jungfruelig” plats på en utskjutande landremsa borde man ha utgått från denna byggnad och placerat den så att renässansens sinne för symmetri blev förhärskande. Först därefter skulle man ha kastat upp jordvallen.

Byggnaden som Eske Bille uppförde hade bottenvåningen täckt av valv vilket framgår av 1697-års beskrivning. Den genomgående portgången hade kryssvalv av tegel vilka vilat på tegelpelare som ställts upp mot den östra långmuren utan att ha någon förankring i denna. Dessutom har en av pelarna kommit att hamna så att den delvis täckt det i stenmuren befintliga djupa valvutrymmet i nordöstra delen av muren. Detta förfarande tyder mycket starkt på att kryssvalvet som sekundär företeelse tillkommit i en redan befintlig stenbyggnad.

I bottenvåningens övriga rum måste takkonstruktionen ha utgjorts av tunnvalv. Även här kan man dock spåra en märklig väggkonstruktion. För att kunna skapa vederlag för tunnvalven har man va-

Västra insidan av Månstorp. Här ses tydligt den släta stenvägg och nedre det tunna tegelskal som högre upp bar upp ett tunnvalv som tak över rummet.

rit tvungen att sadla på de släta gråstenskurarna med en halvtens tegelbeklädning, vilken delvis var kvar vid restaureringen. Det finns således inga som helst förband mellan denna stenvägg och tegelvalvskonstruktionen. Tvärt om har man ansträngt sig att få bottenvåningens inre murliv med sina stora stenblock så slät som över huvud taget var möjligt, ett fullständigt onödigt arbete om stenväggen skulle täckas bakom en valvbe- klädning.

Detta märkliga sätt att bygga på blir desto tyd- ligare i andra våningsplanet. Murarna här uppe är – liksom fallet är i bottenvåningen – uppförda i skalteknik men mellan två tegelskal har lagts betydligt mindre naturstenar som fyllning. Detta är ett fullt normalt sätt att mura på. Frågan är så- ledes om den markanta skillnaden i byggt teknik mellan första och andra våningen inte represe- tar två olika byggnadsperioder.

Ytterligare en företeelse som eventuellt kan in- dikera detta är toaletternas placering. Eske Bille verkar ha varit mycket intresserad av hygieniska förhållanden. På hans andra sätesgård, Vallen i södra Halland, lät han, liksom på Månstorp, an-

lägga två kloakrännor från gården ut i graven un- der vallen. Rännorna skulle vara så stora att en man kunde krypa genom dem, alltså lika stora som på Månstorp. Vad det gäller Månstorp la- des de två rännorna på utsidan och parallellt med byggnadens båda långsidor. En intressant och hit- tills okänd detalj framkom vid författarens besök hösten 2013. Arrendator Nils-Åke Højbert kunde då berätta att en av rännorna uppenbart fortsatte i rak linje även under borggården. Den hade näm- ligen kommit fram när man grävde för dränering runt det nuvarande boningshuset.

När det gäller de båda kloakrännorna måste man ställa sig frågan varför man lagt dessa utanför den väldigt tjocka grundmuren? Om byggnadens bot- tenvåning innefattats i Eske Billes bygge borde det vara naturligt att man i samband med grund- läggningen låtit dessa rännor löpa inne i själva grundmuren. Eftersom den breda grundmuren dessutom är gjord i skalmursteknik hade det varit hur enkelt som helst att lägga kloaktrummorna inne i väggarna. Konstruktionen som den nu ser ut blir emellertid fullt förståelig om bottenvå- ningens mäktiga stenvägg redan existerade när Eske Bille startade sitt bygge.

Ovan: Den runda granitbasen i kasse-matten.
Till höger: Förfallets ansikte på Månstorp.

Föremål från utgrävningen på 1930-talet förvaras i dag i en av kasse-matterna på Månstorp. På 1930-talet inredde man här ett litet platsmuseum men i dag är allt i stort förfall - liksom hela ruinen. Fynden i kasse-matten är upplockade från vallgraven och de visar intressanta byggnadsdetaljer i det hus som Eske Bille byggde. Bland föremålen finns t.ex. delar av fönsterposter i täljsten som visar att Eske hämtat dessa från Norge där han ju under lång tid satt som kungens man i Bergen på Bergenhus. Här finns också mängder med kritstensornament som en gång prytt den norra gaveln.

En udda sak är emellertid den runda sockelsten som, till skillnad från alla andra föremål, är av gjord av granit. Troligtvis har denna utgjort basen till en mycket bred pelare. Någon sådan konstruktion kan emellertid inte ha förekommit i det Månstorp som vi känner idag. Var har denna runda pelare, vars bas varit närmare 1,5 meter i diameter suttit? Kan det kanske vara så att den ingått i en tidigare, medeltida byggnad på borggården?

Förfallet på Månstorp är mycket långt gånget trots att ruinen restaurerades så sent som i slutet

Hamars forna domkyrka i Norge med sin föredömliga restaurering och iordningsställande.

av 1970-talet. Problemet är det vatten som rinner ner i de öppna murkronorna och som sedan, inte minst vid frost, spränger sönder murarna inifrån. För att stoppa förfallet är det bästa sättet att lägga ett glastak på metallställning över hela ruinen. Samma problem som man har på Månstorp hade man vid ruinen efter Hamar domkyrka i Norge. Förfallet gick här till slut så långt att man beslutade sig för en till synes drastisk åtgärd. Bilden ovan visar den helt nya kyrka som man skapade med bibehållandet av den gamla ruinen. På ett ytterst pietetsfullt och praktiskt sätt har här norska Riksantikvarien lyckats lösa problemet. Liknande skulle kunna göras på Månstorps gavlar. Fördelen, förutom att förfallet helt stoppas, är att man då, liksom i Hamar, kan använda platsen för olika aktiviteter utan att vara väderberoende.

Noter

1 Lauritz Weibull: Skånska borgar i uppmättningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande texter utgivna av August Hahr. Historisk Tidskrift för Skåneland. Bd 6. 1916 Sid 450.

2 Nils Gösta Sandblad: Månstorps gavlar. Svenska Fornminnesplatser nr 27. Stockholm 1937.

3 Sandblad: anförda arbeten 1937 sid. 7

4 Martin Weibull: Arkiv-anteckningar rörande skånska herresäten. Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning. Lund 1872.

5 Sjöborg: Samlingar för Nordens Fornälskare. 3:e Tommen, sid 161-162 samt planch 18.

6 Justus Olivier von Hauswolff handskrift.

7 Nils Gustaf Bruzelius: "Antiquarisk Beskrifning öfver Oxie Härad". Handskriftssamlingen på Lunds Universitetsbibliotek.

8 Hans Wählin: Månstorp. Skånska borgar utgivna av August Hahr. Tredje häftet. Stockholm 1916.

9 Lauritz Weibull: anförda arbeten 1916. Sid. 447-453.

10 Erik Lundberg: Månstorps gavlar. Skånes hembygdsförbunds årsbok 1932. Enligt fotnot finns en avskrift från år 1711 av denna husesyn på Lunds landsarkiv.

11 Sven Rosborn: Kompanihuset i Malmö. Byggnadsarkeologiska studier av ett senmedeltida hus. Malmö 1973.

12 Sven Rosborn: Medeltida stenhus i Malmö. Hikuin 13. 1987.

13 Handskriften inte publicerad men excerperad av artikel-författaren.

